

miljer som var misstänksamma och t.o.m. trodde att de kunde vara spioner. En del av de unga kvinnorna återvände till hemlandet när förhållandena hade blivit bättre där, men många blev kvar i Sverige och bildade familj, några med svenska män, andra med landsmän. Många gästarbetare hade sökt sig till Sverige efter kriget, där bristen på arbetskraft var stor.

När Sigrid Combüchen var i 6-årsåldern bestämde sig hennes föräldrar för att pröva lyckan i Sverige, till en början i Småland, där pappan som var ingenjör hade fått arbete. I intervjun berättar hon om sin uppväxt på flera platser i Sverige. Efter studenten hade Sigrid lagt tyskan åt sidan och istället ägnat sig åt franska språket. Det dröjde lite innan hon tog upp tyskan igen. Hon började läsa i Lund, gifte sig, fick barn och blev kvar i Lund.

Tyskan var fortfarande det första främmande språk som man fick lära sig i skolan. Många svenska ungdomar lärde känna tyskspråkiga barn och ungdomar i skolan och började intressera sig för tyska språket och kulturen. En av dem var Carl-Henning Wijkmark, som under kriget hade blivit passad av en judisk flykting från Berlin. Under uppväxten fick han höra åtskilliga historier om Tyskland. Under gymnasieåren var han *Austauschschüler*, dvs. utbyteselev i södra Tyskland. På resan genom det sönderbombade landet väcktes hans intresse för Tyskland och han har sedan dess återvänt dit många gånger.

Jörn Donner är en annan Tysklandsvän. Även han kom första gången dit i sin ungdom och intresset har han bibehållit. Berlin var då som nu en intressant stad. Långt senare fick han kännedom om släkten Donners avlägsna ursprung i Lübeck.

De här människoödena hör man inte längre mycket talas om, men de utgör ju en väsentlig del både av vår historia och vår kulturhistoria. Inte heller bör vi glömma hur de på olika sätt har bidragit till dagens välstånd. Det är kanske något att tänka på även idag, när människor från andra oroshärdar söker sig en framtid i Sverige.

Margareta Tellenbach, Bjärred

Hedvig Rudling: *Djur i krigets öga. Om djur och soldater i första världskriget*. Med förord av Peter Englund. Atlantis förlag, Stockholm 2014. 159 s., ill. ISBN 978-91-7353-663-9.

Boken berättar med hjälp av fotografier och utdrag ur memoarer om djuren som vistades i krigsområden och

på slagfält under första världskriget. Soldater har berättat om herrelösa katter och hundar som de mitt i stridens hetta tog hand om, gav mat och ordnade en enkel liggplats för i skyttegraven. De blev soldatruppens maskot. Mitt i dödandet av människor visade de en stor känsla för andra levande varelser. Många av djuren blev dödade under striderna och begravdes som soldaternas bästa vänner. Samma vänskapliga och förtroliga förhållande rådde mellan soldaterna och de djur som användes i krigsinsatsen, som hästar, hundar, brevduvor och andra lite ovanligare djur.

Tamdjur togs med i förbanden som proviant, men ibland fick något av djuren ett namn och blev istället en maskot. På så vis kunde en gås bli räddad. För kaninen är också gränsen mellan keldjur och matvara oskarp, pälsen kunde också tas tillvara. När matbristen och hungern slog till kunde soldaterna äta nästan vilket djur som helst. Köttstycken skars ut ur levande hästars bakdelar så att det såg ut som om de hade skadats av granatsplitter.

Åtta miljoner hästar dog i kriget av skottskador, sjukdomar eller de fastnade i leran och arbetade tills de stupade; det var alltid ont om foder. Hundar användes som vaktdjur. De sökte efter sårade i ingenmansland och deltog i patruller och befördrade meddelanden. I flertalet av dessa uppdrag fick hunden klara sig på egen hand. Brevduvor var de mest pålitliga kommunikatorerna. Telefoner fanns men ledningarna skadades ofta och reparationerna var farliga uppdrag. Ett fotografi visar en hund som drar ut en telefonledning som den bär med en kabelrulle på ryggen. Bland krigets märkligheter kan nämnas att tyskarna fäste kameror på brevduvor för att de skulle fotografera fiendens territorium. En sorts föregångare till vår tids drönare.

Berättelserna och bilderna är märkliga dokument som visar djurens intelligens och förmåga att liksom soldaterna stå ut med krigets fasor och försöka undvika att bli skadade eller dödade. Det berättas om skadade djur, som t.ex. hundar och brevduvor, som utfört sitt uppdrag och sedan lyckats ta sig tillbaka till sin trupp. En del blev omskötta så att de kunde återgå i tjänst. Djuren varnade för en annalkande fara långt innan soldaterna blev uppmärksamma på den. Hundarna lärde sig urskilja gasanfallen och kunde varna soldaterna i förväg. Gasmasker utvecklades även för hundar, men frågan är om de fungerade som avsett. Kanariefåglar användes för att varna när luften i skyttegravarnas tunnlar höll på att ta slut eller innehöll giftiga gaser. Mulor och kameler användes också trots att de är kända för att

vara svårhanterliga. Kamelen gick som den brukade i öknen med upphöjt lugn trots beskjutning. Precis som soldaterna drabbades också djuren av psykiska besvär. Hundarna fick vila upp sig efter att de visat symptom på granatchock och det berättas om hästar som simulerat skador för att slippa komma tillbaka till fronten.

Det vilda djurlivet försvann inte där kriget drog fram. Skyttegravarna vimlade av grodor, möss, mullvadar och i luften fanns fåglar trots att träden var avlövide och spöklika. På fritiden ägnade sig engelska officerare åt att jaga fasaner och rapphöns.

Alla djur var dock inte soldatens vänner. Råttor fanns överallt i stora mängder och saknade helt respekt för människor. De sprang över soldaterna när de sov och åt av maten och liken. Inte heller hundarna var alltid de bästa vännerna. Vilda hundar sprang omkring i flockar och skapade oordning och skulle enligt order skjutas. En klok hund borde därför själv söka upp soldaterna för att bli omhändertagen. I propagandabilder användes vissa hundraser som representanter för fiendens natio-

nalkaraktär. Det värsta gisslet var lössen och det fanns soldater som plågades mer av dem än krigets andra otrevligheter och fador.

Författaren avslutar med en kort analys om djurens betydelse som maskot för soldaterna. I sällskap med djuren blir klasstillhörighet och gradbeteckning ointressant. Djurens reaktioner grundar sig bara på hur de blir behandlade. Maskoterna håller samman gruppen. Soldaterna måste hålla känslorna borta för att stå ut i kriget och det är bara i kontakten med djuren som de kan visa sina mjukare känslor. Djuren hjälper dem också att få tiden att gå under långtråkiga perioder.

Djuren var normala varelser i en helt vansinnig verklighet och hjälpte soldaterna att minnas att de inte bara var soldater utan människor som kunde vara fredliga och omtänksamma. Det är en bra bok som pekar på en speciell aspekt av kriget och bilderna och de korta texterna manar till eftertanke.

Göran Sjögård, Lund